

MAJA MRĐENović

Projekat nevladine organizacije Expeditio "Pozorište o Kotoru" kroz procesni rad reditelja Petra Pejakovića sa stanovnicima Kotora treba da iznjedri dokumentarnu pozorišnu predstavu sa fokusom na gradske posebnosti i probleme. Riječ je o skupno kreiranom pozorištu zajednice, koje promovise ideju teatra kao sredstva istraživanja i kreativnog izražavanja svakog pojedinca ili grupe u svrhe ličnog razvoja i društvenog angažmana. Na taj način, pozorište zajednice postaje i neki mogući kreativniji, dijalogičniji način postojanja i življenja lokalne zajednice u kojoj se dešava.

O tome gdje Expeditio, kao inicijator i posredni finansijer "Pozorišta o Kotoru" identifikuje tačke presjeka između dinamičnih društvenih tokova, mogućih polja promjena, razvojnog djelovanja umjetnosti i lične i društvene akcije, razgovaramo sa arhitektom Tatjanom Rajić, programskom koordinatoricom NVO Expeditio.

U svim projektima pokušavamo da reagujemo na probleme i potrebe zajednice u kojoj živimo i da pronalazimo jasne, javnosti razumljive i, kad god je moguće, kreativne načine da se bavimo temama koje prepoznajemo kao značajne. Kada smo počeli da razmišljamo o "Pozorištu o Kotoru", imali smo unaprijed postavljen samo jedan zadatak /izazov - kako osnažiti građane/ke (kao i same kreativne aktere - umjetnike) kroz uključivanje u jedan umjetnički proces. Inspirisani drugim praksama dokumentarnog pozorišta i poznavajući rad Petra Pejakovića, lokalnog reditelja, odlučili smo da pokušamo povezati temu koja nas najviše zanima - grad, sa umjetničkom formom - teatrom. Imali smo u vidu, takode, i da je okvir za aktivno uključivanje

građana/ki u umjetničke projekte u Kotoru prilično sužen. Građanima/kama se uglavnom nudi pasivno konzumiranje kulturnih dešavanja, a znamo da aktivno učešće u umjetničkim i kulturnim projektima unapređuje socijalni kapital jedne sredine i podiže ukupan kvalitet života. Takode, stvaralaštvo igra važnu ulogu u podsticanju kritičkog mišljenja na osnovu koga se razvijaju kapaciteti građana/ki da se bave aktivizmom i osnažuju se za promjenu u aspektima društvenog okruženja koje im nije prihvatljivo. Uzimajući u obzir sve navedene okolnosti - teme kojima se bavi Expeditio, dostupnost saradnje sa lokalnim umjetnikom koji ima iskustva sa dokumentarnim teatrom i potrebu za aktivnijim uključivanjem i osnaživanjem građana/ki, započelo je "Pozorište o Kotoru, is-

TATJANA RAJIĆ O PROJEKTU "POZORIŠTE O KOTORU"

OSVJEŠĆIVANJE kroz umjetničke INTERVENCije

Mislim da se danas, u svim gradovima koji imaju namjeru da opstanu, dešavaju dinamične prostorne i društvene transformacije

tiče Rajić.

Kroz procesni rad reditelja Petra Pejakovića i učesnika izdvojilo se oko 25 potencijalnih tema za predstavu o Kotoru. Ona za koju je velika većina okupljenih zatim smatrala da je prioritarna za obradivanje pozorišnim sredstvima je - život u strahu. Nakon četiri održane radionice sa građanima, utisak je da je riječ o prilično višeslojnim, složenom osjećanju. Sta je vaš utisak, kako biste objasnili tu izvjesnu sjenku straha nad životom u Kotoru?

Podstaknuta ovom temom, kao i nekim drugim razgovorima na radionici, razmišljala sam da kako ima više nivoa straha kod ljudi, a samo jedan od njih je strah od izražavanja sop-

Neophodno prepoznavanje kreativnih aktera

Naglasak projekta European Artzen Initiative je na potrebi za zajedničkim građenjem grada, odnosno suštinskim uključivanjem građana i njihovih potreba u procese urbanog razvoja. Kao svojevrstni facilitatori u kreiranju dijaloga i omogućavanju participativnih procesa prepoznati su umjetnici, i uopšte, kulturno-kreativni sektor. Utisak je da, iako na evropskom nivou kultura i kreativnost zauzimaju centralno mjesto u rješavanju izazova sa kojima se gradovi i građani suočavaju, umjetničke aktivnosti u Crnoj Gori odlikuje tradicionalan pristup i nedostatak transdisciplinarnosti. To jeste, kreativnost se i dalje romantičarski shvata kao "bljesak usamljenog genija", a ne nešto što može biti društveno usmjereno, kumulativno i kolaborativno. Koji je to novi nivo sposobnosti i vještina koji bi kulturni i kreativni akteri u Crnoj Gori trebalo da razviju da bi mogli da učestvuju u su-izgradnji kreativnih i održivih gradova, i kako?

Da, umjetničke aktivnosti u

Crnoj Gori još uvijek u najvećoj mjeri odlikuje tradicionalan pristup, uz veoma malo transdisciplinarnog eksperimentisanja i društvenog angažovanja. Na drugoj strani, djelovanje na polju razvoja gradova, naročito kroz uključivanje i osnaživanje građana/ki, zahtijeva novi nivo sposobnosti za kulturne i kreativne aktere. Ovo je prepoznato na evropskom nivou, a važi naravno i za područje Crne Gore. Dakle, potrebno je da se i sami kulturni akteri osnaže kako bi se više bavili gradovima - od razumijevanja principa održivosti gradova, preko uvođenja praksi uključivanja građana u umjetničke projekte do načina da se utiče na političke aktere kako bi uzeli kreativni sektor za ozbiljno. Ohrabrujuće je to što uočavamo da u Crnoj Gori lagano raste broj organiza-

cija, naročito unutar nezavisne kulturne scene, koji su zainteresovani za bavljenje gradovima na različite načine - umjetničke intervencije sa ciljem osvješćivanja javnosti, promocija principa održivosti gradova, osvajanje i aktiviranje javnih prostora itd. Za početak je neophodno da kreativni akteri koji se bave gradovima budu prepoznati kao neko ko doprinosi urbanom razvoju, a zatim da im se, kroz finansijske linije unutar javnih fondova (trenutno veoma oskudnim), pruži prilika da realizuju što više projekata u toj oblasti. Takve okolnosti bi stimulisale kreiranje novih aktera kulturne scene koji se bave gradovima, a ujedno i doprinijele jačanju kapaciteta postojećih aktera. Kao takvi, oni bi mogli postati podrška javnom sektoru u procesu planiranja gradova u najrazličitijim oblastima - kao veća sa građanima, izvor ideja i slično.

Atmosfera na radionicama u Kotoru

KULTURA

svenog mišljenja u javnosti. Na radionici je više puta pokrenuta tema ozbiljne zabrinutosti Kotorana/ki od negativnog uticaja ljudi "sa strane" (npr. sa sjevera), a na drugoj strani o tome da se "furešiti" ne osjećaju prihvaćenim od strane domaćeg stanovništva. Tu je i strah od toga da će grad koji volimo i kakvog ga pamtim iz vremena djetinjstva nestati, da će se pretvoriti u nešto što ne želimo... Snažna osjećanja prate ove strahove i u to smo se uvjerali na radionicama. Mislim da iza svih tih strahova leži osjećaj nemoci, inercije i doživljaja da ne možemo ništa učiniti osim da pasivno posmatramo transformaciju grada koja nam se događa pred očima. Ako bismo uspjeli da, kroz proces rada na ovoj predstavi, podstaknemo same aktere, ali i buduću publiku na aktivizam, koliko god on bio, mislim da će cilj biti postignut. U početku radioničkog procesa smo pokušali da prepoznamo probleme koji nas okružuju, u kasnijim fazama smo povremeno maštali o željenoj slici grada. Ono što bi bilo dobro je da se u predstavi prepozna šta je to što predstavlja prepreke od sadašnjeg do željenog i na koji način svako od nas može da doprinese toj pozitivnoj promjeni.

Sa druge strane, planirano je da predstavu prati i akcija zagovaranja za rješavanje gradskih problema koji će kroz proces eventualno biti identifikovani. Na osnovu dosadašnjeg procesa, da li imate utisak da je dovoljno razvijena kritička imaginacija građana o tome kako bi grad trebalo da izgleda; i da li su Kotorani dovoljno svjesni mogućnosti i potrebe za građanskim inicijativama i akcijama?

Tako su gradovi/naselja okvir naših života, izne-

nadujuće je koliko malo znamo o tome kako bi oni trebalo da se razvijaju da bi bili kvalitetnija mjesta za život. O tome nas ne uče mnogo u školama, a van škola gotovo nimalo. Nažalost, ukupan pristup planiranju prostora je takav da su ključne odluke o tome kako će gradovi izgledati podređene investitorskim željama, ne vodeći mnogo računa o javnom interesu i sa minimalnim uključivanjem građana/ki u kreativne faze procesa njihovog planiranja i oblikovanja

(npr. u odlučivanje o javnim prostorima, parkovima, rekreativnim zonama, korišćenju napuštenih javnih objekata...). Primjeri razvoja gradova koji nas okružuju najčešće nisu dobra praksa, pa ni to nije poligon za edukaciju kako bi trebalo i moglo da bude. U takvom kontekstu, sa malo dobrih uzora i bez prilike da se kreativno uključuju u planerske procese, nerealno je očekivati da će sami građani/ke znati kako bi njihovi gradovi trebalo da izgledaju da bi bili bolja i prijatnija mjesta za život, te šta bi oni mogli da učine da tome individualno (ili kroz građanske akcije) doprinesu. U tom smislu postoji ogroman prostor za edukaciju, prvo o tome koji su kvaliteti života u gra-

Što su gradovi atraktivniji, pritisak kapitala je veći. Pitanje je na koji način se javni sektor i struka odnosi prema pritisku kapitala i kako obezbijediti da se ne izgubi iz vida interes građana

izgubi iz vida interes građana/ki tj. kako da javni interes ne bude žrtvovan zarad interesa pojedinaca, te na koji način da se sa podjednako važnosti tretiraju svi razvojni aspekti gradova - ekonomski, ekološki, socijalni i kulturni. U tom procesu jako je važno i da se mi, građani, osnažujemo i djelujemo, postavljamo pitanja javnom sektoru otvoreno i bez straha i da djelujemo aktivistički. Kroz aktivnosti u lokalnom kontekstu se može i mora uticati na političke aktere

dovima, a potom i kako djelovati. Podsjetiću samo na neke osobine gradova kao poželjnih mjesta za život: podsticanje okvira za razvoj lokalne ekonomije, bezbjedan je i pouzdan javni prevoz kao održiva alternativa upotrebi automobila, uslovi za bezbjedno pješaceenje i vožnju bicikala, dostupni i prijatni javni prostori, snažno povezana zajednica, kulturni i socijalni sadržaji dostupni svima itd.

"Pozorište o Kotoru" jedna je od aktivnosti u sklopu šireg projekta European Artizen Initiative. U opisu ovog projekta stoji da se isti odvija u gradovima ili djelovima gradova u svojevrsnoj tranziciji - prostorima u kojima se odvijaju dinamične prostorne, organizacione i društvene

kako bi oni uzimali u obzir građane/ke kao važnog partnera u procesu oblikovanja gradova. U tom procesu jako je bitna participativnost, iznova pitati građane/ke šta vide kao ključne probleme, šta su njihove potrebe i kako da one u najvećoj mjeri budu zadovoljene. Naravno, neophodno je, kako se ne bi iznevjerilo povjerenje građana, obezbijediti da njihovo uključivanje ne bude isključivo deklarativno (na šta smo navikli kroz javne rasprave) već istinsko, ono koje vodi podizanju kvaliteta života u zajednici. Obezbidjeti participativnost, danas kada imamo savremena sredstva komunikacije, lakše je nego ikada, samo je potrebna volja.

Prema svim dostupnim podacima, u Crnoj Gori prevladava centralizacija i čvrsto ustanovljene postojeće strukture moći ograničavaju i sabotiraju društvenu kreativnost. Stavite, donosioci odluka na državnom i lokalnom nivou, osim deklarativno, evidentno ne žele stvarni dijalog, stvaranje partnerstava i uspostavljanje zajedničke odgovornosti i osjećaja "vlasništva" građana nad mjestom u kome žive. Sa druge strane, Expeditio kao organizacija kojoj je participativni pristup jedno od osnovnih načela kojima se rukovodi u svome radu, veoma često kroz različita istraživanja pita građane za mišljenje. Možete li se osvrnuti na utisak da se ljudi poslije nekog vremena zamore i obeshrabre, kada odvoje svoje vrijeme, a ne dobijaju povratne informacije i ne vide konkretne rezultate svoga uključivanja?

Jeste, mi u svim projektima jako polazemo na participativnost i vjerujemo u taj pristup. Nažalost, mi ne možemo obećati građanima, niti to činimo, da će njihove ideje i predlozi koje

Ukazivanje na loše prakse

U Crnoj Gori, dobre ideje i intervencije koje dolaze iz civilnog sektora često ne uspijevaju da postignu cilj zbog nenaklonjenih struktura moći. Kako postići balans - da inicijative imaju političko legitimisanje, ali da budu duboko ukorijenjene i u civilno društvo? Drugim riječima, kako primjenjivati dobre prakse razvijenih zemalja, koje podrazumijevaju razvijene mehanizme saradnje i zajednički jezik između dva sektora, u sistemu koji nema stvarne veze sa teorijama, modelima, procesima i onim kakve bi stvari trebalo da budu, nego gotovo isključivo sa ličnim interesima?

U sistemu koji se bavi gotovo isključivo ličnim interesima jedino što vam ostaje je da ne pristajete, u partnerskom smislu, da budete dio tog sistema već da djelujete sa strane pokušavajući da ukazujete na loše prakse i predlažete moguće rješenja. Efekti svakog posla koji je od interesa za širu javnost su svakako mnogo bolji kada se radi u partnerstvu javnog i civilnog sektora, ali ne možete na to pristajati u svim slučajevima. Mi imamo iskustvo saradnje sa nekim javnim institucijama u kojima postoji volja i želja, najčešće pojedinaca/ki, za istinskim pozitivnim promjenama. Isto tako, imamo iskustvo saradnje sa javnim institucijama kojima uopšte nije stalo do najboljih mogućih rezultata određenog projekta već samo da se ti projekti formalno realizuju. Možete poznavati najbolje prakse razvijenih zemalja, možete obezbijediti i sredstva da se dobri projekti realizuju i kod nas, ali ako nema volje, spremnosti i otvorenosti unutar institucija sistema, sve se zaustavi na par publikacija i preporuka koje čekaju neko drugo vrijeme i neke drugačije ljude.

daju kroz proces uključivanja, biti realizovani ukoliko to od nas ne zavisi. Mi im kažemo da će njihovo mišljenje biti uključeno u određeni set preporuka, istraživanje, studiju i slično. To je granica do koje možemo da garantujemo, i to uvijek ispunimo. Mislimo da ljudi koji se uključuju prepoznaju našu dobru namjeru i ne osjećaju se zloupotrijebljenim. Zato još uvijek imamo zadovoljavajući (čak i preko očekivanog) nivo participacije, bez obzira da li organizujemo diskusiju, iniciramo pozorišnu predstavu kao sada ili sprovedimo istraživanje.

Šta bi onda trebalo učini da se donosioci odluka navedu, pa ako treba i primoraju, da počnu da računaju na "javnost" i "javni interes" kao građanski institut koji je iznad slobodnog tržišta, ugovora, pa čak i iznad zakona? Ono što mi kao građani/ke možemo je da budemo aktivniji, da se među sobom bolje organizujemo, koristimo sve legalne mehanizme djelovanja (građanske inicijative, javne rasprave, "praznu stolicu" u lokalnom parlamentu itd.). Takođe, bitno je da podsećamo donosiocima odluka da su oni tu gdje jesu zahvaljujući nama, građanima/kama, koji plaćamo porez da bismo koristili servise javnog sektora. Građani/ke su inertni i apatični iz puno razloga. Oni koji se, poput naše organizacije, godinama zalažu za promjene reagujući putem legalnih mehanizama, vjerovatno dijele naše iskustvo da njihova mišljenja i sugestije u najvećem broju slučajeva nisu uvažena. To naravno ne uliva optimizam. Mnogi se umore i odustaju od pokušaja. Zbog velikog broja negativnih iskustava postoji ogromno nepovjerenje građana u rad javnog sektora (a to smo vidjeli i na radionicama "Pozorište o Kotoru") a ono se može povratiti samo istinskim ulaganjem u aktivnosti koje se tiču interesa građana, osluškivanjem potreba građana, ugledanjem na najbolje prakse i marljivim radom.

U početku procesa smo pokušali da prepoznamo probleme koji nas okružuju

transformacije. Takođe, ovi gradovi teže i ka poželjnom, otvorenom, participativnom procesu vlastitog kreiranja. U čemu prepoznajete tranzicioni položaj Kotoru, i gdje se u njemu otvaraju pomenute "pukotine" za senzibilne procese, koji bi bili drugačiji od sadašnjih, koji Kotoru otrovnim dođiranjem modernog kapitala sve više izgrađuju kao privatni prostor?

Mislim da se danas, u svim gradovima koji imaju namjeru da opstanu, nužno dešavaju te dinamične prostorne i društvene transformacije. Što su gradovi atraktivniji, pritisak kapitala je veći. Osnovno pitanje je na koji način se javni sektor i struka odnosi prema pritisku kapitala, i kako obezbijediti da se ne

Tatjana Raić